

*Максүтов З.М.***КЫРГЫЗ ТИЛИН КАДЫРЛАЙЛЫ БАРКТАЙЛЫ ЖАНА
КӨЗҮБҮЗДҮН КАРЕГИНДЕЙ САКТАЙЛЫ***Максүтов З.М.***КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК МЫ ДОЛЖНЫ УВАЖАТЬ
И ЦЕНИТЬ КАК ЗЕНИЦУ ОКА***Z.M. Maksutov***WE MUST RESPECT THE KYRGYZ LANGUAGE AND
APPRECIATE AS THE APPLE OF YOUR EYE**

УДК: 958:300

Кыргыз тили өтө бай, бир гана сөз менен түрдүү ойду, маани-мазмунду чагылдыруу мүмкүнчүлүгүн камтыган, касиеттүү байыркы түрк тилдеринин бири. Макалада кыргыз тилинин улуулугу, сулуулугу, байлыгы, барктуулугу, ийкемдүүлүгү белгиленди. Ошондой эле бүгүнкү күндөгү айрым иш-кагаздарындагы, колдонуудагы көйгөйлөрү чагылдырылды. Тилди чебер сөздөр менен колдонуу адам баласын ийгиликтин туу чокусуна жетелейт. Ата-бабаларыбыз, ойчул, акылман-аалымдарыбыз тилди ар тараптуу колдоно билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу менен, элдин түмөн-түркүн көйгөйлөрүн чечип келишкен. Анткени сөздүн кудурети улуу. Аны көркөм, уккулуктуу, жагымдуу, таасирдүү түрдө жеткирүү, көйгөйлүү маселелерди чечүүнүн мыкты куралы болгон учурлар толтура. Мына ушул максатта өз өлкөбүздө мамлекеттик тилдин кадырын баалап, иш-кагаздарыбызда толук пайдалануубуз зарыл.

Негизги сөздөр: тил, сөз, кенч, аалымдар, көйгөй, чечен, каада-салт, үрп-адат, адеп-ахлак, диалект.

Кыргызский язык является очень богатым языком, который обладает многозначностью слов, который выражает много смыслов, охватывает и отражает много смысла, является одним из древних тюркских языков. В статье рассматривается величие, красота, богатство, ценность, гибкость кыргызского языка, а также рассмотрены актуальные проблемы современного мире кыргызского языка в использовании официальном деловом стиле. Умелое использование языка может привести человека к вершине успеха. Наши предки, мыслители и ученые смогли решить проблемы людей, имея возможность использовать язык во многих отношениях. Потому что сила слова велика. Он полон моментов, когда он является лучшим инструментом для решения сложных проблем, доставляя его влиятельным, слышимым, приятным и эффективным способом. Для этого нам необходимо оценить ценность государственного языка в нашей стране и использовать его в наших документах.

Ключевые слова: язык, слово, богатство, ученые, проблема, красноречивый, традиция, обычай, нравственность, диалект.

The Kyrgyz language is one of the rich Turkish languages, which possess with one word to imagine different thoughts, contents. In this article there is appreciated the greatness, beauty, richness, locality and prestige of the Kyrgyz language. This article also deals with some problems in official documents in the Kyrgyz language. Skillful use of language can lead a person to the top of success. Our ancestors, thinkers and scientists were able to solve the problems of people, having the opportunity to use language in many ways. Because the power of a word is great. It is full of moments when it is the best tool of solving complex problems, being an influential, audible, enjoyable and effective way.

Key words: language, word, wealth, scholars, problem, eloquent, tradition, custom, morality, dialect.

Кыргыз эли ааламдагы эң байыркы элдердин катарында кадимден эле башка элдерге тең ата болуп, өзүнүн тили, каада-салты, үрп-адаты, адеп-ахлагы, тили, көөнөрбөс түптүү сөз байлыгы менен жашап келет. Бирде бөксөрүп, бирде байып, оош-кыйыштарды өз тарыхынан өткөргөн эне тилибиз биз үчүн ыйык, баа жеткис байлык. Сөздүн күчү, тилдин керемети не бир эрлерди, баатырларды, бийлерди, бирде көкөлөтүп, бирде чөгөлөткөнү жашыргыс чындык. Башка элдерден айырмаланып, кыргыз элинде өзгөчө өнөр кенчи, тилде жашап келет. Ак тандай акындар сөз берметин терсе, төкмөлөр чуурулта уйкаш ыр токушуп, кермет таланттарын кыргыз тилинде сактап келишет. Дүйнөдөгү көлөмү боюнча эң чоң, көркөмдүүлүгүнө баа жеткис, кыргыздын бүтүндөй элин, жерин, каада-салтын, үрп-адатын сүрөттөө, баяндоо менен муундан-муунга өтүп келе жаткан улуу «Манас» эпосу, ар бир уккан жанды таң калтырбай койбойт. Кыргыз тилин жаш муунга угузуунун элдик мектеби тээ эзелтен эң сонун жашап келген. Маселен, алар «Бешик ырларында», «Алдей, алдей», «Сал билек» ырларында кошоктордо, элдик жомоктордо, кенже дастандарда, бардык эле үн менен коштолгон элдик оозеки

чыгармачылыктын түрлөрүндө жана элдик чыгармачылыктын жеткен чокусу, биздин уникалдуу «Манаста» жатат [4]. Кыргыз элинин басымдуу бөлүгү мурдакы СССРге чейин жазуу, окуу мүмкүнчүлүгүнө ээ боло алышпаса да, мына ушундай чыгармачылык, сөз байлыгы менен муундан-муунга, оозеки түрдө кыргыз тилин байытып, сактап, мурас катары калтырып келишкен.

Сөздүн күчү керемет. Ал душманды доско, досту душманга айландырып койо алат. Ошондуктан элде «жакшы сөз жыланды да ийнинен чыгарат» – деген макал айтылып келет. Кыргыз тили-кыргыз элинин катнашынын куралы. Жыл өткөн сайын республикада жашап жаткан башка улуттардын өкүлдөрү да кыргыз тилин кызыгуу менен үйрөнүшүп, кыргыз элинин айланасына биригип, мамлекеттик тил аркылуу өз ара карым-катнаш түзгөндүгү кубандырат. Өзгө элдин өкүлдөрүнүн кыргыз тилинде кайрылуусу, сүйлөй билүүсү бир тараптан ага болгон урматтоону жаратса, экинчи тараптан жылуу сезимди пайда кылат. Ошондуктан «тил билсең - дил билесиң» деп бекеринен айтылбаса керек.

Кыргыздын патриот акыны Шайлообек Дүйшеев:

Тил жоголбойт, жоголсо, жоголот дил.

Уулуң да, кызың да жоголот бил.

Тил жоголбойт, жоголсо айланасын

Колу бутсуз тоголок манжууга бир! - деп баса белгилегендей «Тил» адамдын көркү, сулуулугу, улуулугу жана даанышмандыгын айгинелейт. Тилди чебер сөздөр менен колдонуу адам баласын ийгиликтин туу чокусуна жетелейт. Ата-бабаларыбыз, ойчул, акылман-аалымдарыбыз тилди ар тараптуу колдоно билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу менен, элдин түмөнтүркүн көйгөйлөрүн чечип келишкен. Анткени сөздүн кудурети улуу. Аны көркөм, уккулуктуу, жагымдуу, таасирдүү түрдө жеткирүү, көйгөйлүү маселелерди чечүүнүн мыкты куралы болгон учурлар толтура.

Кыргыз тили өтө бай, бир гана сөз менен түрдүү ойду, маани-мазмунду билдирүү мүмкүнчүлүгүн камтыган, касиеттүү байыркы түрк тилдеринин бири. «Сөз келгенде айтпасан, сөздүн наркы кетет» дешип, кыргызда жакшыбы, жаманбы сөздү убагында түз жана кыйыр мааниде колдонуу жөрөлгөсүн колдонуп келишет. «Бетке айткан сөздүн заары жок», «Буттан жыгылсан турасын, сөздөн жыгылсан турбайсын» ж.б. макалдар, учкул сөздөр аркылуу тилди данктап келебиз. Биз өз эне тилибиз болгон кыргыз тилинде ойлонобуз, сүйлөбүз, ырдайбыз, ички туюм-сезимдерди билдиребиз жана өз-ара карым катнаш кылабыз. Кадырлайбыз-барктайбыз.

Ошону менен катар эле, эне тилибиз кыргыз тилинин колдонуу чөйрөсү көйгөйлүү маселелерден кур эмес. 1989-жылдын 23-сентябрында «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили – Кыргыз тили» аттуу мамлекеттик тил статусун алган. Тилекке каршы, бүгүнкү күнгө чейин мамлекеттик иш кагаздар президенттик аппаратта, жогорку кенеште, өкмөттө, акча жүгүртүү, социалдык фонд, билим берүү, медицина, аскердик иш кагаздары, күч органдары, ж.б.у.с., мекемелерде толук кандуу өз деңгээлине чыкпай, жарым-жартылай колдонулуп келе жаткандыгы зээнди кейитет. Билим берүү системасында дагы түрдүү өткөрүлүүчү конференциялар, юбилейлик кечелер, олимпиадалык программалар, маалымат каттар, бир мекемеден экинчисине көпчүлүк учурларда расмий тилде гана жарыяланат. Шаарларда, жолдордо, көрүнүктүү жерлерде илинген көрнөк-жарнактар англис же орус тилдеринде чон көлөмдө, көркөм жазылып, көрүнөөр көрүнбөс жерине мамлекеттик тилибиз – кыргыз тилинде шилтеме катары, түшүндүрмө сыяктуу илингендиги бүгүнкү күндөгү көйгөйлүү маселе катары калууда. Мамлекетибиз эгемендүүлүк алгандан бери дүйнөнүн бир нече мамлекеттери менен байланыш түзүп, өз элчиликтерин ачып, кызматташып келүүдө. Билим берүү системасында, медицинада, соода-сатык маселесинде ж.б. бир канча тармактарда эки жактуу келишимдер жүзөгө ашып келүүдө. Ошого карабастан кыргызстанга келген студенттер, коноктор, ишкер-бизнесмендер өлкө менен таанышып-жакындашууда кайсыл тилди үйрөнүү, мамлекетте кайсыл тилде көбүрөөк сүйлөө керек экендигине көздөрү жетпей, көпчүлүк учурда дүйнөлүк тилдерди тандоого мажбур болушат.

Кыргызстанда жашап, иштеп жаткандыгыма кубанам. Менин өлкөм кыргызстан, мамлекеттик тили кыргыз тили-деген ураанды ар бир республикабыздын жараны жана меймандардын аң сезимине сиңдиришибиз абзел. Борбордо жүрүп бир чет өлкөлүк конок менен таанышып, сүйлөшүп калдым. Анын мага: «Кыргызстанда жашап, кыргыз тилин билбегендигим эч кандай кыйынчылык маселе туудурбайт. Мен көпчүлүк менен расмий тилде баарлашам. Анткени кыргыздар өзүнөр баш болуп, бизге кыргызча сүйлөбөйсүнөр! - дегени, тилге болгон аянычтуу сезим калтырган эле. Андыктан өз эне тилибизге өзүбүз күйүп, баалап, кадырласак, өзгөлөр да баалашмак.

XI кылымда көрүнүктүү ойчул, тил билерманы Махмуд Кашгари кыргыз тилин нукура, таза түрк тилдеринин бири экендигин баалаган. Чыгаан орус түркологу В.В. Радлов: «Кыргыздардын сүйлөгөнү ыргактуу. Алар сөзгө чечен, чукугандай сөз тапкыч», -

дейт. Бул жерде окумуштуу кыргыз тилинин уккулуктуу, кулакка жагымдуулугуна суктануу менен чечендикке, чукугандай табыла берген таамай, таасирдүү сөздөргө бай тил экендигине тан берген [1].

Тарых барактарына кайрылсак планетада канчалаган элдер, өз эне тилинде баарлашуу азайып колдонуу чөйрөсү азайгандыгынан улам жоголуп кетүүгө дуушур болушкан. Жер жүзүндө 2500 менен 3000дин тегерегинде, кээ бир адабияттардан 5000гө жакын тил бар делет. Алардын ар бири өзүнө тиешелүү жамаат менен кошо жаралып, кошо өнүккөн кайталангыс байлык. Ошондуктан улуу жазуучубуз Ч.Айтматов «ар бир элдин тили-бүткүл адамзаттын мүлкү» дейт [2]. Ошол эле учурда түрдүү элдердин сөз байлыгынан, кошмо, орток сөздөрдөн куралган жаны тилдер, диалектилер, улуттар пайда болуп жаткандыгы да жашыруун эмес. Ааламдашуу доорунда ар бир улут, калк, эл өз тилин таза, нукура сактап, илим менен техниканын өнүгүүсүнүн негизинде жаралып жаткан жаны терминдерди өз тилине ыңгайлаштырып, төл сөздөр катары кабыл алып, өркүндөтүп колдонуп келишүүдө. Кыргыз эли да мындай интеграциялашуу шартында тилге аяр мамиле жасап, илимий-техникалык терминологиянын сөздөрүн өөн кабылдабастан эне тилибизге ыңгайлаштыруубуз учурдагы негизги маселелердин бири. Лингвистикада тил илимин изилдөөчүлөр дүйнөдөгү элдердин баарлашуусунда бир нече сөздөр бири бирине окшош, жакын жана бирдей маанини туюндураарын белгилешет. Мындан улам адамзат тарыхында өз ара карым катнаштын негизинде бүгүнкү күнгө чейин да тилдер жуурулушкандыгын белгилөөгө болот.

Академик Б.М. Юнусалиев 1970-жылдарга чейинки кыргыз тилин изилдөөлөрүндө кыргыз диалектилериндеги, говорлорундагы фонетикалык, лексикалык, грамматикалык өзгөчөлүктөргө, тилдин тарыхына назар таштоо менен теориялык, географиялык, этникалык абалды эске алып, кыргыз тилинде бири-

бирине өтө жакын үч диалект бар деп эсептейт.

1. Түндүк диалекти
2. Түштүк-чыгыш диалекти
3. Түштүк-батыш диалекти

Белгилүү болгондой азыркы кыргыз адабий тилинин өзөгү түндүк диалектинин базасында түптөлүп, түштүк диалектилердин активдүү толуктоосу менен улантылып, өркүндөп бара жаткан социалдык-маданий процесс болуп саналат [2]. Кыргыздар ислам динин кабыл алгандан тарта кыргыз тилине арап-иран тилдериндеги бир нече сөздөр чыгыштын көрүнүктүү акын-жазуучуларынын эмгектери аркылуу кирип, бүгүнкү күндө төл сөз катары кабыл алынып кенири колдонулат. Ошол эле учурда мурдакы советтер союзунун республикасы катары саналган кыргыздын көптөгөн сөздөрү азыркы КМШнын тилдерине да жуурулушкандыгын баса белгилеп кетүүгө болот. Улуу Манас эпосун жараткан тил, дүйнөлүк адабиятка үлкөн салымын кошкош замандашыбыз Ч.Айтматов колдонгон тил, нечендеген чечендерди, акын, төкмө жазуучуларды тарбиялап өстүргөн тил-эч качан жоголбойт, өлбөйт, өксүбөйт. Байыртадан окумуштуу-аалымдарыбыз кадырлап, башка элдин улуу окумуштуулары танданып, суктанып, баалап барктаган кыргыз тилин эмне үчүн биз өз ордуна чыгара албайбыз. Биздин муун бул тилди илимдин, техниканын, технологиянын бүгүнкү эң мыкты, ары түшүнүктүү, ары маанилүү колдонуу булагына айландырышыбыз зарыл.

Адабияттар:

1. Жалилов А. Азыркы кыргыз тили. - Ош, 2010.
2. Жороев И.М. Тил жана аны изилдөөчү илим. - Ош, 2014.
3. Казыев Н.К. Кыргыз тилинин диалектикалык антропонимиясы. - Бишкек, 2012.
4. Үсөналиев Т. IV Симпозиум Инновациялык билим берүү: абалы жана келечеги. / Макала. - Бишкек, 2012. - 118-119-бб.